

I. ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ГЕРМЕНЕВТИКИ

Тема 1. Предмет герменевтики

Герменевтика (давньогр. *hermeneia* – пояснювати, тлумачити, перекладати, повідомляти) в самому загальному вигляді може бути визначеною як наука про витлумачення текстів з метою відкриття їх смислу, або як наука про розуміння.

Але не відразу вона постала у такій формі науки, теорії, що мала своїм предметом розуміння. Виникла герменевтика спочатку як **мистецтво витлумачення** текстів, тобто як практична дія роботи з текстами, на підставі якої можна було досягати їх смислу. І лише поступово, накопичуючи певний досвід витлумачення і усвідомлюючи власні проблеми, герменевтика досягала теоретичної форми існування, набуваючи вигляд вчення про правила і прийоми витлумачення.

Сама назва «герменевтика» багатьма дослідниками пов'язується із іменем давньогрецького бога Гермеса, що був вісником богів і приносив людям з Олімпу вість від небожителів, розтлумачуючи земним мешканцям незрозумілі для них слова богів. Звідси, мабуть, і назва мистецтва та науки, що має допомогти досягти смислу будь-яких текстів.

Смисл існує в тексті. Щоб дістатися того смислу, який завжди існує в тексті на підставі певного кодування, треба тлумачити знаки і відношення між ними, а також відношення даного тексту з іншими. А це означає, що **виникнення герменевтики могло статися тільки за наявності знакової ситуації**.

Історично цей момент формування знакової ситуації пов'язаний з руйнацією синкретичного міфологічного світогляду, з розпадом міфу як утворенням нерелективного архаїчного мислення. Архаїчний міф в його первісному існуванні можна розуміти як результат несвідомого перенесення продуктів колективної уяви на світ, коли свідомість не розрізняє річ, її назву та уявлення про неї. Колись англійський дослідник міфології Б. Маліновський слушно писав, що міф – це не історія, яку розповідають, а життя, яким живуть. А це означає, що для носіїв міфологічного світогляду міф не є текстом, що повідомляє про світ, а міф і є самим світом. Тут немає знакової ситуації, коли міф як модель світу висловлює в певний спосіб смисл світу. Для тих, хто існує поза межами міфу і здійснює його аналіз, він розглядається як система знаків, як текст, що виражає якийсь смисл. Але для тих, хто ставиться до міфу як до дійсності, він нічого не «означає», а й є тим, про що говорить. Отже для первісних людей, що сприймали міф як життя світу і самих себе, герменевтика не є потрібною. **Лише з розпадом міфу, коли до нього почали ставитись як до певної моделі світу, як до тексту, стає можливою герменевтика**.

Становлення герменевтики відбувалося в тісному зв'язку з філологією та риторикою, що не виглядає випадковим з огляду на мовний об'єкт герменевтичного аналізу.

Постає герменевтика як **мистецтво витлумачення текстів** в античну добу, коли виникає потреба у тлумаченні текстів епічних поем Гомера, чия мова з певного часу почала виглядати незрозумілою через застарілість багатьох мовних одиниць, а також текстів законів, пророцтв оракулів тощо. Поступово, на підставі усвідомлення власних проблем, перш за все мовного характеру, герменевтика набувала ознаки **вчення про правила витлумачення**. Так, з виникненням християнства почали перекладати грецькою мовою Біблійні тексти, що потребувало розв'язання передовсім теоретичної проблеми: скільки значень в слові, – на підставі якого можна було б обрати певне ставлення до витлумачення священних текстів (чи як до буквального, чи як до алегоричного). Середньовічна доба – це розквіт **священної герменевтики**, що мала своїм завданням надати зразок витлумачення текстів Святого Письма та розробити правила цього витлумачення. Доба Відродження стає продуктивною ситуацією як для формування **критичної герменевтики** в межах церковної екзегези, так і для розвитку **філологічної**

герменевтики, об'єктом якої стали світські тексти античності та сучасності. Розвивалася, крім цього, **юридична герменевтика**, **історична герменевтика**, **філологічна герменевтика** Нового часу.

Поступово прийшло усвідомлення, що процеси розуміння смислу різних текстів мають єдину природу, а тому й наука про витлумачення текстів і розуміння їх смислів має бути універсальною, єдиною. Так, наприкінці XVIII століття постає **універсальна герменевтика**, створена німецьким теологом та філософом Фр. Шляйермахером. До кінця XIX століття герменевтика в межах філософії життя німецького філософа В. Дильтея набуває статусу **філософської дисципліни**, що вивчає розуміння як метод наук про дух (на відміну від наук про природу, що застосовують метод пояснення).

Герменевтика в XX столітті формувалась під значним впливом феноменологічного вчення Е. Гусерля. Російський філософ Г. Шпет зміг відкрити і обґрунтувати **герменевтичні виміри феноменології**. Зусиллями передовсім німецького філософа, автора фундаментальної онтології М. Гайдеггера вона стає **вченням про розуміння як спосіб людського існування**, коли сенсу буття досягається не через теоретично-методичний аналіз, а на підставі витлумачення буттєвих можливостей. Його учень і наступник німецький філософ Г.-Г. Гадамер створює **філософську герменевтику** як «**першу філософію**» і як **філософську школу** в колі філософських вчень і напрямів XX століття.

Треба зазначити, що формулювання цілей і завдань герменевтики, усвідомлення природи розуміння і процедур витлумачення завжди залежить від того світоглядного контексту, в межах якого вона виникає і розвивається. Розуміння світу і людини в ньому зумовлює характер герменевтики. Це переконливо засвідчує еволюція герменевтичних поглядів, що до неї звернемося в другій частині цих рекомендацій.

Контрольні питання:

1. *Яких форм набувала герменевтика впродовж своєї історії?*
2. *Що найбільшою мірою впливає на характер герменевтики?*

Тема 2. Розуміння як предмет герменевтики

Засновник універсальної герменевтики Фр. Шляйермахер вперше зазначив, що розуміння є предметом герменевтики. Тим світом, де здійснюється розуміння, виступає світ культури, бо саме культуру можна розглядати як смислову реальність, де продукти людської діяльності внаслідок опредметнення останньої набувають певного смислу, до якого можна долучитись через тлумачення тих знаків, які стають його носієм.

Поступово герменевтика дійшла висновків, що розуміння має діалогічну природу, коли стверджується, що смисл не існує як готова даність, а формується в процесі діалогу (цей діалог в різних вченнях визначається по-різному: **як діалог між читачем і автором** (Шляйермахер), **або як діалог між читачем і самим текстом** (Гадамер), **як діалог читача із текстом і самим собою** (Рікер)) через взаємодію і взаємопрояснення різних контекстів. Зазвичай людина починає витлумачувати текст, маючи конкретні запитання до нього, зрештою вона може одержати певну відповідь на свої запитання (чи не одержати, що теж є своєрідною відповіддю) – отже вона веде розмову з текстом. Поступово в процесі такої розмови текст теж ставить свої запитання до людини, яка шукає на них відповіді (і теж знаходить їх або ні). Тож можна вважати таке спілкування з текстом справжнім діалогом. При чому, важливо зважати на таке зауваження Г.-Г. Гадамера: «Діалог є не два окремих монологи, а розробка спільного поля говоримого». Це означає, що впродовж діалогу, через який досягається розуміння смислу, утворюється спільний контекст, що розвивається і спричиняє змінювання смислів окремих висловлювань. Саме завдяки Гадамерові зазначений діалог почав розумітися не просто як розмова і взаємодія двох свідомостей, а як форма буттєвої причетності до істини, яка здійснюється в мові.

Важливим питанням герменевтики є необхідність встановити певні відношення між розумінням, поясненням, інтерпретацією і витлумаченням. В різних герменевтичних

вченням ці відношення описуються по-різному. Скажімо, В. Дильтей протиставляє розуміння як метод наук про дух поясненню як методу наук про природу, наполягаючи, що вони не мають пересікатись в межах одного дослідження і що поява пояснення в гуманітарних науках свідчить про незаконну натуралізацію аналізу і унеможливлене отримання істинного результату. Натомість французький філософ П. Рікер стверджує, що треба більше пояснювати, щоб краще розуміти. Багато герменевтів поділяють герменевтику на вчення про розуміння як досягнення смислів, що існують в свідомості іншого, та на теорію інтерпретації як на вчення про правила витлумачення письмових текстів, вважаючи, що розуміння не пересікається з інтерпретацією. Авторів цих рекомендацій видається найбільш переконливою думка українського філософа В. С. Горького, висловлена в його книзі «Историко-философское истолкование текста», де зазначені поняття співставлені в такий спосіб:

- **розуміння** є перетворення лінійної послідовності знаків тексту в схоплення його смислу;
- **витлумачення** є способом здійснення розуміння, що виступає як дія з дешифровки значень, закодованих в знаках, і складається з декількох процедур:
 - **інтерпретації** – процедури встановлення значення термінів і висловлювань текстів (або, якщо йдеться про наукову теорію – автор посилається на Кримського С. Б. – встановлення системи об'єктів, що становлять предметну ділянку значень термінів теорії);
 - **опис** явища, що досліджується, на підставі результатів інтерпретації (йдеться про формування певної цілісної “картини” подій тексту, внутрішнього світу художнього твору, де існують притаманні йому просторово-часові координати, відбуваються певні події – це можуть бути події художньої оповіді, схоплені сюжетом, або «події» наукового твору як та предметність, на яку вказують значення термінів);
 - **пояснення** – процедура підведення явища, що розглядається, під певні закони, теорії, загальні поняття.

Отже виходить, що розуміння як досягнення смислу тексту відбувається на основі витлумачення, коли спочатку встановлюються значення слів та висловлювань, потім вимальовується цілісна наочна картина подій твору, що має ті значення, які формуються в цілісність на підставі інтерпретації значень слів, і зрештою ці значення твору пояснюються через застосування загальних понять і теорій. Це виглядає цілком переконливо. Але цей перелік, якщо прагне претендувати на повноту опису руху до розуміння, потребує уточнення: всі процедури здійснюються на підставі реалізації методології контекстуального аналізу, про який буде сказано при розгляді наступної теми. Результатом всіх цих операцій і стає розуміння.

Розуміння слід представляти як таку систему процедур, що складається з **ірраціональних** і **раціональних** компонентів. Починається розуміння із дії здебільш ірраціонального характеру, коли ми ще не маємо раціональних форм підтвердження смислу, але воно потребує і раціонального аналізу тексту з метою досягнення адекватного смислу.

Фр. Шляйермахером був сформульований важливий принцип герменевтичного аналізу – **принцип герменевтичного кола**, що стверджує: ціле слід розуміти на підставі окремого, а окреме – на підставі цілого. Звісно, що будь-який текст складається з певних елементів, і не може бути досягнення смислу тексту в цілому, якщо ми не знаємо значень цих елементів. Але елемент, в свою чергу, набуває визначеності тільки в межах цілого. Це найлегше виявити в ситуації перекладу тексту одної мови іншою. Скажімо, нам відомі значення чотирьох слів з десяти іншомовного речення. Якщо смисл всього речення формується зі слів, то було б доцільним встановити значення шести невідомих слів у словнику. Але виявляється, що слова мають декілька значень і щоб обрати слушне, треба вже володіти смислом всього речення, який підкаже, які саме значення слів підходять в

даному разі. Але ми як раз і не маємо цього смислу всього речення в цілому! Отже, розуміння через таке коло починає виглядати як таке, що не може бути досягнуто. Але це помилковий висновок.

Коло розуміння, або герменевтичне коло, не слід розглядати як перешкоду на шляху досягнення смислу, а навпаки, як модель розуміння. Тобто **розуміння має циклічний характер**. В нашому прикладі з перекладом речення з десяти слів рух цим колом відбувається так: спочатку на підставі відомих слів утворюється попереднє розуміння смислу речення в цілому, коли саме знайомі слова підказують, про що може говорити це речення. Це попереднє розуміння уможливорює рух до адекватного розуміння, коли на підставі нашої гіпотези смислу в цілому ми починаємо встановлювати значення невідомих слів, підставляючи в нашу гіпотезу різні значення слів, щоб досягти цілісності. Якщо значення слів співпадають з попереднім розумінням, воно підтверджується і перетворюється на остаточне розуміння. Якщо виникає суперечність між гіпотезою смислу всього речення і окремими значеннями слів, слід змінювати гіпотезу, доки гіпотеза смислу речення в цілому не співпаде з усіма частинами речення, бо критерієм розуміння виступає його цілісність, узгодженість цілого з його частинами. От і виходить, що в пошуках смислу треба кружляти колом розуміння – від частини до цілого і від цілого до частин, поки воно не замкнеться в довершеності і гармонійності взаємин між цілим і частинами.

Контрольні питання:

1. *Поясніть діалогічний характер розуміння.*
2. *Як взаємопов'язані поняття розуміння, витлумачення, інтерпретації, пояснення?*
3. *Як взаємодіють в розумінні раціональні та ірраціональні елементи?*
4. *В чому полягає зміст принципу герменевтичного кола?*
5. *Як відбувається розуміння шляхом руху герменевтичним колом?*

Тема 3. Текст як об'єкт герменевтичного аналізу

Як вже зазначалось, герменевтика є вченням про розуміння смислу на підставі витлумачення текстів. А це означає, що об'єктом герменевтичного дослідження є текст. Треба зазначити основні його ознаки, що допоможе дізнатись, з чим доводиться працювати всім, хто рухається до усвідомлення смислу будь-якого тексту.

Текст будемо розуміти як систему знаків, що виникає в мовленні. З цього й випливають його ознаки:

- **знаковість**: текст завжди складається з певних елементів, що мають знакову природу, тобто складаються з означального і з означеного;
- **межі**: з точки зору традиційної семіотики, кожен текст відмежований від інших текстів і від мови, за допомоги якої він створений, як такої (в ситуації інтертекстуальності такі межі розмиваються, про це мова йтиме пізніше);
- **структурність**: текст має внутрішню організацію, певну структуру, тобто відношення між своїми елементами на різних рівнях. По-перше, це очевидні відношення між значеннями всіх елементів, що становить основу для значення тексту. По-друге, це приховані і в різноманітні способи закодовані відношення між елементами тексту, що виступають основою для смислу. Тобто в тексті, що є носієм смислу, на підставі «першого поверху» структури – рівні існування значень – формується «другий поверх» – рівень смислу. Значення і відношення між ними мають розглядатися в такому разі як означальне, що вказує на своє означене – на смисл;
- **смысл, або тематична єдність**: текст має цілісність, в межах якої смисл формується як результат синтезу різних її компонентів, коли всі частини його і смисл в цілому перебувають в узгоджених відношеннях.

Для герменевтичного дослідження важливо розрізняти **значення і смисл**. Будемо розуміти значення як усталений зміст мовних елементів і той буквальний зміст, що

існує у висловлюванні, а смисл – як певну змістовну надбудову над значеннями, що є унікальною для кожного тексту і виникає на підставі взаємодії тексту з контекстом, коли стає очевидною значущість кожного значення в межах визначеного контексту. Смісл – це те, що мається на увазі під значеннями тексту.

Контекст – це система відношень тексту з іншими текстами, що виступає важливим необхідним чинником відкриття смислу. Той самий текст в різних контекстах буде мати різний смисл. Це уможлиблюється складною побудовою кожного тексту, коли в різних контекстах можуть бути актуалізованими відмінні фрагменти відношень і значень. Тоді те з тексту, що було на периферії в одному контексті, може стати важливим в іншому – так формуються різні підстави для смислу.

Передумовою герменевтичного аналізу стає семіотичний аналіз, що встановлює відношення між знаком і значенням, працюючи з текстом як феноменом мови. Герменевтичний аналіз, що спирається на результати семіотичного, просувається до смислу тексту як феномена мовлення.

Герменевтика передбачає необхідність **контекстуального аналізу**. Існують **3 види контексту**:

- **мікроконтекст**: найближче безпосереднє оточення тексту (для слова – речення, для речення – фраза, абзац тощо);
- **макроконтекст**: історична соціокультурна ситуація створення тексту, що включає в себе історичні події, культурні смисли доби, мовний стан, біографічні деталі автора;
- **діалогічний контекст**: ситуація нового прочитання тексту, коли підставою для розуміння смислу стає контекст того, хто сприймає текст.

Для відкриття смислу необхідним є рухатись герменевтичним колом в межах трьох зазначених контекстів. По-перше, треба встановлювати відношення між частинами тексту та його смислом в цілому зсередини його, в межах мікроконтексту, коли сусідні елементи підказують значення слів, речень та ін. Також треба відкривати відношення між частинами тексту та ним як таким з іншими текстами доби, коли він був створений, знаходити відповідності між текстом та історичними подіями чи з подіями життя автора, що теж може вказувати на смисл. І по-третє, обов'язково треба враховувати нові контексти життя тексту, коли можуть виникати такі смисли, що їх автор взагалі не передбачав, але які, тим не менш, адекватні певним контекстуальним зв'язкам тексту.

Герменевтичний аналіз дещо ускладнюється за умов інтертекстуальності культури. **Інтертекстуальність** – термін, запроваджений французьким критиком і філософом Юлією Крістєвою для позначення міжтекстуальних відношень, коли кожен текст не тільки виступає як частина широкого культурного тексту, а є відкритою структурою, частинами якої виступають інші тексти. За доби постмодерну інтертекстуальність усвідомлена як невід'ємна частина культурного дискурсу, в межах якого кожен текст вбирає в себе інші тексти, а тому розглядається як «фабрика слідів» (Р. Барт), як механізм з продукування нескінченості смислів. Оскільки за таких умов текст розглядається водночас в усіх можливих контекстах, а робота з витлумачення виглядає як прогулянка по текстовій поверхні, коли важливим є не встановлення конкретного контексту, що уможливить певність смислу, а відкриття інтертекстуальної природи тексту, тобто можливість розшифрувати всі алюзії, відсилки, натяки, з яких складається текст, то герменевтичне дослідження дуже ускладнюється. Бо тепер з однаково актуальних контекстів тлумач має обрати найбільш адекватний для даного тексту, щоб вийти до конкретного смислу твору.

Інтертекстуальність перетворює на очевидність важливу рису будь-якого тексту: художній текст завжди більший, ніж написаний текст.

Контрольні питання:

1. Назвіть основні ознаки тексту, важливі для герменевтичного аналізу.

2. *Як герменевтика розрізняє значення і смисл?*
3. *Поясніть, як контекст виконує роль передумови відкриття певного смислу.*
4. *Назвіть основні види контексту та їхню роль в розумінні.*
5. *Що таке інтертекстуальність? Як відбувається герменевтичне витлумачення інтертекстуальних текстів?*

Тема 4. Структура герменевтичного аналізу

Герменевти з давніх часів усвідомили, що герменевтична процедура складається з системи процедур, що здійснюються на різних рівнях, поступово виокремлюючи мовний, психологічний, історико-культурний, філософський аспекти герменевтичного аналізу.

Оскільки текст є системою певних знаків, витлумачення має здійснюватися на рівні мовного аналізу, якою мовою не був би виражений смисл тексту (мовою слів, звуків, ліній, фарб, математичних символів тощо). Цей аналіз передбачає врахування значень на всіх щаблях мовної системи (для природної мови, скажімо, на рівні фонетичному, фонологічному, морфологічному, лексичному, синтаксичному, стилістичному і т. і.) у синтагматичному і парадигматичному вимірах. На підставі результатів такого аналізу можна рухатись до з'ясування тої предметної ділянки, на яку спрямовані відкриті значення мовних елементів і всієї мовної системи тексту.

Мовний аналіз матиме своєрідність в залежності від ситуації, в якій реалізуватиметься природа мови – репрезентативна чи нерепрезентативна. В першому випадку мова розуміється як знаки, що вказують на уявлення людини (тобто репрезентації), як засіб вираження тих значень, що сформувалися до мови, на підставі безпосереднього сприйняття об'єкта пізнання. При такому розумінні мовної природи смисл шукається радше на шляху прямування до уявлення, ніж на підставі аналізу мовної гри. В разі реалізації нерепрезентативної природи мови вона розуміється як посередник в сприйнятті об'єкта пізнання, як засіб формування уявлень, а тому відіграє ґрунтовну, визначальну роль у встановленні смислу. Зрештою, в герменевтиці ХХ століття відчутна тенденція до онтологізації мови, коли вона постає як «місце, де здійснюється істина», коли вже неможливо вважати смисл чимось поза-мовним, до-мовним. Тут мова виступає своєрідною епіфанією істини, випромінюванням смислу.

Психологічний аналіз впродовж віків існування герменевтики теж був важливою складовою герменевтичного дослідження, бо вважалося, що смисл формується в свідомості людини на підставі дії певних закономірностей і процедур психічної діяльності, тому досягнути смисл можна через аналіз цих процедур. Довгий час смисл шукали саме на шляху прямування до глибин авторської психіки і різні герменевтичні вчення пропонували різноманітні прийоми психологічного витлумачення, через застосування котрих можна було б дійти до чистоти авторського задуму, ще не висловленого назовні в мовних знаках. На рівні такого аналізу панували значною мірою ірраціональні процедури дівінації чи емпатії (співпереживання). Тільки після переконливої критики психологізму феноменологією на початку ХХ століття в герменевтиці поступово почало формуватися розуміння, що смисл треба шукати не в емпірично-психічному вимірі, а в логіко-філософському. Психологічний аналіз набув характеру вивчення певних умов формування смислу, а не самого смислу.

Важливою ланкою герменевтичного дослідження також є витлумачення текстів в межах **історико-культурного контексту**, коли з'ясування конкретних історичних подій і відкриття системи цінностей, ідеалів кожної епохи і культурної традиції дозволяє точніше встановлювати значення певних слів, предметів, дій і подій певного твору. Оскільки найчастіше відбувається інтерпретація текстів, що були створені в інші історичні періоди, деталі яких читачеві невідомі, шлях до смислу має ґрунтуватися на з'яванні всіх реалій

дійсного життя тої доби, яка представлена в тексті. Це розуміли герменевти з давніх часів. В ХХ столітті, з впливом феноменологічних ідей на герменевтику, історичне витлумачення, як і психологічне, починає розумітися не як рівень відкриття буття смислу, а як аналіз певних умов формування смислу.

Філософський аналіз буття смислу, що був запропонований на початку ХХ століття засновником феноменології Е. Гусерлем, привів до усвідомлення герменевтикою не тільки того, що смисл не існує у вигляді готової даності, а конститується свідомістю на підставі того, що нею споглядається, а й того, що онтологічний статус смислу не може збігатися ні зі статусом трансцендентних речей, ні зі статусом психічного світу. Те, що Гусерль визначив як інтенційне буття, для герменевтики стало означати, що смисл існує в межах свідомості і мови, але не може бути зведений саме до них, бо має своєрідний буттєвий стан: це “трансцендентне в іманентному”. Смисл формується в реченні, але вказує на певну смислову основу, виступає смислом не речення, а самої істини, що існує не як фактична частина речення, але саме в реченні відбувається. Російський філософ Г. Шпет запропонував як базову процедуру прямування до смислу логічний аналіз мови текстів, вважаючи, що саме на цьому рівні, а не на психологічному чи історичному, можна потрапити до смислу.

Контрольні питання:

1. *Яка мета мовного аналізу в межах герменевтичного дослідження?*
2. *Чим буде відрізнятися мовний аналіз, що здійснюється на підставі репрезентативної концепції мови, від того, що виходить з нерепрезентативної її концепції?*
3. *Що спричиняє здійснення психологічного аналізу при витлумаченні текстів? В чому його завдання і обмеженість?*
4. *Яка мета історико-культурного аналізу?*
5. *Які рівні аналізу відкриває філософський підхід до розгляду буття смислу?*

II. ЕВОЛЮЦІЯ ГЕРМЕНЕВТИЧНИХ ВЧЕНЬ

Тема 5. Становлення герменевтики

Антична герменевтика формувалась на підставі античної картини світу, що вплинула на принципи, цілі і методи витлумачення.

Термін *hermeneus* зустрічається вже у Піндара і Есхіла як назва тих, хто тлумачив епічні поеми Гомера через незрозумілість застарілих мовних форм. Хоча епос Гомера несе в собі частину міфологічного світобачення, коли всьому надається конкретно-чуттєвий вигляд, ніщо не приховується, і, як пише І. Ауербах, «гомерівський стиль знає тільки передній план, тільки теперішнє, рівномірно освітлене і завжди однаково об'єктивне», «у Гомера немає таємного смислу, його можна аналізувати, але не можна витлумачувати», в той самий час намагання відкрити другий план в текстах поем формував те «перспективне бачення», котре поступово ставало невід'ємною частиною герменевтичної настанови. До кінця VI століття до Р. Х. склалася традиція алегоричного витлумачення гомерівського епосу, коли в його текстах відкривали утаємничений зміст морального, натурфілософського характеру, починаючи з Теогена Регійського, чию справу продовжував в III-IV століттях до Р. Х. Метродор із Лампсака. В Давній Греції об'єктами витлумачення ставали передбачення оракулів, закони, звичаї, і діяльність екзегетів (давньогр. *exegetes* – витлумачуватель) здійснювалась в межах філології, яку започаткували софісти.

Грецька герменевтика **неісторична**, не зважає на індивідуальні риси текстів, зумовлені історичними обставинами. Це можна пояснити певними особливостями античного світогляду. Як бачимо, ця герменевтика на ранніх стадіях орієнтується

переважно **на усне слово**, коли навіть Гомер як автор писемних поем усвідомлюється як співець (Іліада: «Гнев, богиня, *воспой* Ахиллеса, Пелеєва сына», Одисея: «*Скажи* мне о том многоопытном муже, который...»). В основі такої ізусності грецької культури лежить її речовинність, орієнтація **на тіло**. Усне слово представляє тілесну присутність людини, воно співприродно людині, на відміну від записаного слова, де людина не є присутньою. Платон наполягав на цінності усного тексту, а писемний розумівся ним як допоміжний засіб для пам'яті, котрий, тим не менш, шкодить пам'яті, бо позбавляє її необхідності тренуватись. Якщо текст сприймається як усний (навіть записані поеми Гомера), до нього не можна ставитись як до чогось, що несе на собі печатку минулого, але лише як до того, що існує «тут і тепер». Лише з часів Аристотеля, коли на перший план виходить постать вченого, як можна побачити, починається формування культу книги, записаного слова.

Неісторичність грецької герменевтики можна пояснити ще одним світоглядним моментом: античним розумінням часу як кола, як вічного повернення. Світ живе за циклічною схемою, коли все повертається на своє місце. А тому, хоча і є рух в природі і людському житті, він завжди повертає світ на висхідну позицію. Отже годі шукати в житті та в текстах щось, що могло б нести в собі унікальні риси, сформовані за інших часових умов, бо все повертається. Ця особливість притаманна навіть тому аналізу філософських вчень минулого, до якого вдається Аристотель, за визначенням перший історик філософії. Він, скажімо, не враховує особливості історичної ситуації, в якій виникало філософське вчення Геракліта, що несе на собі печатку свого часу, і розглядає його як сучасне, критикуючи свого попередника за символічне мислення, називаючи його через це автором дитячих відповідей на дорослі питання.

Антична герменевтика набула нових мотивів для розвитку внаслідок виникнення християнства, коли виникла потреба перекладання Біблії давньогрецькою мовою, що передбачало певного витлумачення текстів Святого Письма. Стикнувшись з проблемами у витлумачення, герменевтики вимушені були вдаватись до теоретичного осмислення правил і методів витлумачення. Як можна побачити, герменевтика як мистецтво витлумачення потребувала вже герменевтики як вчення про витлумачення, і такий її розвиток зумовлювався усвідомленням власних проблем, перш за все філологічного характеру. Такою важливою теоретичною проблемою було питання: скільки значень в слові. В залежності від відповіді на нього формувалися протилежні позиції в розумінні природи біблійних текстів і різні стратегії витлумачення, виникли дві різні герменевтичні школи:

- **аналогісти**(Александрійська школа, до якої належав Аристарх, на підставі якої постала дуже впливова Александрійська богословська школа), які стверджували, що слово має багато значень, а тому пропонували алегоричне тлумачення Біблії;
- **аномалісти** (Пергамська школа, до якої належав Кратет), які стверджували, що слово має одне значення, і пропонували буквальне тлумачення Святого Письма.

Близькосхідна герменевтика формувалась в контексті іудаїстського світогляду, на підставі картини світу, викладеної в Торі. Розуміння існування світу і людини тут має відмінності від античного світобачення. Виникнення світу тлумачиться як результат творення Богом. Світ представлений в Біблії як потік часових подій, що несе в собі всі речі. Як влучно писав С. Аверінцев, Біблію просякає дух «містичного історизму», вона малює світ, що прямує з минулого через теперішнє до майбутнього, обетованного. І хоча людське життя вже виглядає не як колообіг, де все тупцює на місці, що було в античному світогляді, а як історія, спрямована за прямою лінією часу, герменевтика не мала на меті відкриття індивідуальних ознак чи унікальних подій цієї історії, а тлумачила їх як носіїв Божественного задуму. Ці традиції витлумачення будуть актуалізовані в Середньовіччя, хоча тоді відбудеться, як пише В. С. Горський, зменшення історизму, що був розвинений у містичній формі на Близькому Сході.

Контрольні питання:

1. *Що з античного світогляду впливало на неісторичний характер герменевтики?*
2. *Які були підходи до тлумачення текстів Біблії в античних богословських школах?*
3. *Що визначало “містичний історизм” Близькосхідної герменевтики?*

Тема 6. Герменевтика Середньовіччя

На перетині античного і християнського світобачення виникає світогляд Середньовіччя, в контексті якого формувалися нові завдання і правила витлумачення текстів. Виникнення християнства зрештою вимагало його систематичного викладення, і ранні середньовічні теологи і філософи використовували для цього поняття і вчення античної філософії, надаючи їм кінець кінцем невластивого їм християнського забарвлення.

Доба Середньовіччя була часом визнання **культу писемного слова**, на відміну від античності. Головною книгою було Святе Письмо, що втілювало Божественне Слово і вищу Істину про Бога, світ і людину. І герменевтика цієї доби формувалася як **священна герменевтика**, що розробляла правила витлумачення текстів Святого Письма. При цьому вона виходила з **універсального символізму** середньовічного світобачення, що полягав у розумінні не тільки мови Біблії як символів, що передають Слово Боже, а й всього створеного світу як книги, написаної Богом, де явища природи і події людської історії виявлялися знаками, що символізували Божественний задум, в них реалізований.

Людське життя розуміється як **історія**, що виглядає як рух в часі, і як певний текст, що має своєї драматургію: зав'язку (момент створення світу), кульмінацію (страсті Христові) та розв'язку (друге пришествя Христа). Оскільки цей текст несе в собі Божественний смисл, що не завжди відкритий для легкого розуміння, герменевтика має завдання так витлумачити події світу і слова-знаки цих подій, щоб дістатися саме вічної Божественної Істини. Це означало для герменевтикинехтування усім індивідуальним і в історичних подіях, і в людському житті, і в людських особистостях заради того вічного, понадчасового, що являло себе через ці явища. Тому середньовічна культура – це переважно знеособлена література як виявлення корпоративної свідомості, а не культура самовираження особистості.

Оскільки світ в середньовічному світобаченні виглядає як симетрично розташовані різні плани: повсякденне земне існування в теперішньому часі, в якому відображаються минуле і майбутнє, та світ Божественний, надчасовий, що становить собою істинну буттєву основу життя людини, – то в герменевтиці поступово оформлюється традиція **алегоричного витлумачення Святого Письма**. Ця традиція сходить до Александрійської богословської школи, в якій ще Орігеном було запроваджене потрібне витлумачення кожного місця Біблії: буквально – плотське, моральне – душевне, містичне – духовне. Зрештою герменевтика Середньовіччя буде відкривати в кожній біблійній розповіді 4 смисли водночас.

Важливою рисою середньовічного світобачення і герменевтики було намагання витлумачити **Старий Заповіт з позиції Нового Заповіту**, коли всі події першого розглядалися як провісники подій другого, що виступав в такому разі як реалізація пророцтва. Новий Заповіт став за часів Середньовіччя підставою для тлумачення будь-яких текстів, в тому числі і нерелігійного характеру, де також намагалися віднайти позачасовий вічний смисл. Це сформувало взагалінеісторичне ставлення до літератури. І герменевтика Середніх віків пропонувала не метод історичного розуміння, а **принцип догматично правильного витлумачення, коли вищим авторитетом у виборі стратегії інтерпретації була християнська церква, що своїми рішеннями визначала теологічні засади витлумачення**. Зрештою текст Святого Письма виявився оточеним величезною чисельністю авторитетних коментарів, що становили підґрунтя для витлумачення.

Як зазначає дослідник середньовічної герменевтики В. Мейзерський, герменевтика Середньовіччя регламентує інтерпретативні процедури щодо Святого Письма, що канонізує зовнішню форму тексту. Були створені усталені моделі продукування, використання й інтерпретації текстів, вироблені механізми, що реалізували вже задану інтенцію у вторинних текстах. Це відбувалося через формування доктрини і структурування корпусу текстів на «інтерпретуючі» та «інтерпретовані», через розуміння світу як нескінченного тексту-знаку, через сакралізацію форм інтерпретованого символізму, що диференціює тексти на такі, що потребують і що не потребують інтерпретації, а також диференціює в текстах «сакральний» і «профанний» рівні читання. Зрештою, середньовічна герменевтика **формує канонізовані моделі смислового продукування вторинних текстів, на основі котрих можуть бути структурованими всі тексти, створені культурою.**

Важливим зразком священної герменевтики Середньовіччя виступає вчення **Бл. Августина Аврелія** (354-430 р.р.), що не тільки надав приклад реалізації герменевтики як мистецтва, здійснивши блискуче витлумачення текстів Святого Письма, але й запропонував певні теоретичні засади такого витлумачення, створивши священну герменевтику як вчення про правила витлумачення Біблійних текстів. Його праця «Християнська наука, або основи Священної герменевтики та церковного красномовства» містить і перше, й друге.

Августин пише книгу для священників, що єдині мають можливість читати Біблію, а тому зобов'язані на підставі власного розуміння пояснити Божественне Слово християнам. Він впевнений, що Святе письмо містить в собі **істинний смисл, що повідомлений людям Богом**, і саме його треба віднайти через витлумачення знаків тексту. Це не завжди просто, бо є так звані «світлі» місця, що не викликають проблем з розумінням їх, а також «темні» місця Біблії, де складно зрозуміти смисл.

Розуміючизнакову **природу священних текстів**(як і будь-яких інших), Августин тлумачить знак як такий предмет, що крім власної сутності і форми, що впливає на наші почуття, викликає в нашому розумі уявлення інших предметів. В світі є 2 види семіозису: перший – це коли Бог створює весь світ, що виступає знаками свого Першопочатку, другий – це коли людина створює знаки (це можуть бути і предмети, що починають за певних умов вказувати на інші предмети, а також слова, що з самого початку виникають як знаки).

Знаки можуть мати **буквальне значення** **переносне, що**, в свою чергу, може поділятися на 2 види: **метафоричне**(що виникає тоді, коли слово як знак речі перестає вказувати на цю річ, втрачає актуальність свого буквального значення і починає бути знаком іншої речі) та **символічне**(що виникає тоді, коли слово як знак вказує на певний предмет і зберігає своє буквальне значення, а цей предмет стає знаком іншого предмету: тут слово стає символом, що має подвійність, бо і зберігає буквальне значення, і здобуває нового – від того другого предмету, що виявився референтом першого предмету). Той, хто витлумачує тексти Святого Письма, має розібратися, якого виду знаки в конкретному місці Біблії. Для цього треба поставити певне «темнее» місце Біблії в його буквальному значенні у відношення до християнського віровчення, і якщо відкриється узгодженість між ними, можна залишати буквальне значення, але якщо між ними буде протиріччя, треба відмовлятися від буквального тлумачення і ставитись до цього висловлення як до символічного. Тобто для **вибору стратегії інтерпретації знаків тексту герменевт має вийти поза межі тексту і опертися на доктринальний текст, на християнську доктрину, освячену авторитетом християнської церкви.**

Після цього треба здійснювати **внутрішньоконтекстуальний аналіз**, за допомоги «світлих» фрагментів Письма віднаходити смисл «темних» фрагментів. Так вже на початку 5 століття закладалися основні принципи витлумачення текстів Середньовічної доби: опиратися на Письмо і на церковний переказ.

Починати витлумачення текстів Августин пропонує з **аналізу мови**. По-перше, треба правильно розділити слова, що раніше писалися без проміжків. Він наводить багато прикладів неправильного розуміння смислу через неправильне розподілення слів, і неправильність тлумачення доводить невідповідністю такого розуміння певним християнським догматам, демонструючи в дії свій принцип покладатися на авторитет церкви. Часто нерозуміння пов'язане із незнанням слів, тоді треба дізнаватись їх значення, як **ізначення певних предметів**, про які йдеться в текстах, як **ісимволічні значення чисел**.

Для точнішого розуміння слід звертатись до **першоджерел**, а також до **перекладів Письма різними мовами і різних перекладів однією мовою**, що надасть можливості через порівняння різних варіантів перекладів віднайти певних інваріантний стрижень значення, який буде слугувати за основу того значення, що приведе до певного смислу.

Приділяючи багато уваги раціональним процедурам витлумачення, що можуть привести до розуміння Божественної Істини, викладеної в Біблії, Августин все ж більше покладається на **«надприродне світло розуму»**, на те осяяння, що через милість Божу освітлює людську душу і відкриває ті вищі істини, що закладені в неї Богом. Це притаманно не тільки Августину, а й усій середньовічній філософії та теології, особливо періоду патристики.

Контрольні питання:

1. Як впливає характер середньовічного світогляду на герменевтику?
2. Що таке універсальний символізм, як він визначає мету герменевтичного дослідження?
3. Чим відрізняється метафора від символу?
4. Як визначити характер знаків – буквальний або переносний?
5. Що є найвищим авторитетом для витлумаченні Святого Письма для Середньовіччя?
6. Яку роль відіграє внутрішньотекстове витлумачення в процесі прямування до Істини?
7. Які ще є чинники правильного розуміння текстів Святого Письма?

Тема 7. Герменевтика доби Відродження

Герменевтика доби Відродження зазнала впливу тих світоглядних зрушень, що сталися в Європі починаючи з кінця XIV століття. Перш за все йдеться про зміну теоцентричної картини світу **антропоцентричною**. Культура Відродження ґрунтувалась на ідеалах **гуманізму**, що стверджували цінність людської особи, індивідуальності, її прав і свобод. Людина звільняється від влади корпоративної свідомості, усвідомлює свою власну значущість і цінність свого земного часу. Людина розуміє свою подобу до Бога не в тому, що вона має розумну душу, а в тому, що вона, як і Бог, є творцем. І вона має реалізувати свою творчу природу в своєму земному житті.

Відродження намагається відновити в **автентичній чистоті цінності античності**, що видаються ренесансним гуманістам співзвучними їх сучасним намаганням. При цьому все минуле усвідомлюється вже не як сакральне минуле середньовічного світобачення, що слугувало підставою для визначення справжнього буття людини в середньовічному світі, а як справжнє **історичне минуле**, що має відмінність від сучасного і певну спорідненість з ним і вимагає витлумачення. Культурна пам'ять звернена не до позачасової істини, а до, як пише В. С. Горський, «язичницької мудрості, розгорнутої в живій історії», завдяки чому пам'ять не прив'язувала до тексту, а звільняла від нього.

Вся культура Відродження була добою **культу писемного слова**, але, на відміну від Середньовіччя, то був час **секуляризації слова**. Тепер слово ототожнювалось із культурою взагалі, із знанням і чеснотою людини: воно розумілось як носій

громадянських ознак, бо бути культурним в ті часи означало мати греко-римську освіченість, досконало володіти класичним мовленням. На місце мови Святого Письма прийшла мова наукового тексту (латина).

Культура Ренесансу надавала стимул розвитку **філологічної герменевтики у напрямку до історичного витлумачення**, що було спричинено почуттям дистанції і спорідненості щодо тексту минулого. **Герменевтика Відродження стає чутливою до історичних рис подій, до індивідуальних ознак автора, що зафіксовані в текстах. Вона звільняється від авторитаризму середньовічної герменевтики.**

Чинником трансформації теологічної герменевтики була **Реформація і протестантизм**, що відстоювали ідею безпосереднього спілкування людини з Богом. Під впливом гуманістичної критики середньовічного світогляду і завдяки формуванню індивідуалізму критична герменевтика почала ставитись до текстів Святого Письма як до зібрання історичних джерел, що несуть на собі печатку авторської індивідуальності. Так **теологічна герменевтика трансформувалась в історичну.**

Ще ранні ренесансні гуманісти (Еразм Роттердамський, Джаноццо Манетті) намагались здійснити «історичний аналіз» самої віри, включаючи «історичну критику» її письмових джерел, а крім того, нове прочитання античних текстів з метою очищення їхнього смислу від середньовічно-християнських нашарувань. Мартин Лютер, що намагався відкрити **безпосередній шлях кожному віруючому до Бога**, для чого й переклав Біблію німецькою мовою, запроваджує традицію перекладання текстів Святого Письма національними мовами. Крім того, формулюється важливий принцип витлумачення Біблії: **виходити не з Письма і Переказу, як в Середньовіччі, а лише з Письма.**

Флацій Ілрійський в своїй праці 1567 року «Ключ до Святого Письма, або Про мову священних книг», виходячи із тих світоглядних і теологічних позицій, що відстоював Лютер, формулює важливі принципи і правила витлумачення текстів Біблії, що саме зафіксували трансформацію світорозуміння, яка відбулася до цього часу.

Та багатозначність тексту Біблії, що була обґрунтована середньовічною герменевтикою на підставі універсального символізму картини світу, призводила зрештою до свавільних його витлумачень, коли неможливо було сформулювати принципи і методи для однозначного розуміння. Тому Флацій взагалі заперечує важливі для середньовічної герменевтики моменти: спиратися на авторитет Церкви (виходити з церковного переказу) та допускати водночас 4 смисли. Треба, натомість, спиратися при витлумаченні Біблії винятково **на текст самого Святого Письма** і вважати, що **в одному місці Письма може бути лише один смисл.** Бо якщо продовжувати середньовічну традицію виходити з авторитету догматики, затвердженої Церквою, неможливо буде виплутатися з тенет суперечливих тлумачень, що кожен з них покладається саме на авторитет церкви. Тому запроваджується **головний принцип витлумачення**: розуміти кожен частину тексту виходячи з контексту цілого, з його цілі, узгоджуючи кожен частину з іншими. Щодо багатозначності слів, то Флацій не заперечує її взагалі, але стверджує, що в кожному окремому місці слово і вислів можуть мати лише одне значення, а в іншому контексті вони можуть мати інші значення, але не відразу в одному місці.

Флацій розрізняє **4 ступеня в процесі розуміння** (два перші – етапи граматичного витлумачення, а два останні – теологічного):

- 1) розуміння окремих слів і звуків, що потребує знання відповідної мови;
- 2) розуміння смислу мовлення, яке складають слова в окремих періодах: тут слід правильно поєднувати те, що має бути поєднаним, і розподіляти те, що має бути поділеним;
- 3) розуміння духу того, хто говорить (Бог, пророк, апостол чи євангеліст) – під духом тут розуміється «розум, думка, задум і намір того, хто говорить». Зрозуміти означає схопити не тільки те, що говориться, але й те, чому і задля якої цілі;
- 4) розуміння окремого практичного застосування кожного місця Святого Письма.

Флацій формулює **психологічні підстави** для витлумачення текстів Святого Письма, що мали б замінити авторитет церкви: ними стає **здоровий глузд кожної людини**. Флацій відстоює Лютерову тезу про те, що кожна людина може сама вільно витлумачувати священні тексти, спираючись на свій розум, дотримуючись досягнення узгодження кожного фрагменту тексту із змістом всього тексту. Неможливо, щоб Папа Римський узурпував право на витлумачення Біблії, бо це, як показує історія, призводить зрештою до суб'єктивних витлумачень. Опертя на здоровий глузд (а не на своє свавілля) надасть можливість відкрити Божественну Істину.

Контрольні питання:

1. Які світоглядні зрушення визначили новий характер герменевтики доби Відродження?
2. Назвіть основні риси ренесансної герменевтики.
3. З яких теологічних засад виходив Флацій, формулюючи принципи і правила витлумачення текстів Святого Письма?
4. Які 4 види розуміння визначає Флацій?
5. Що замінює собою авторитет церкви при витлумачення Біблії?

Тема 8. Універсальна герменевтика Ф. Шляйєрмахера

Фридрих Шляйєрмахер (1768-1834), німецький теолог і філософ, створив **універсальну герменевтику** як єдину науку про розуміння. Вважаючи, що розуміння має єдину природу і структуру, де б воно не відбувалось, він наполягав, що має бути одна наука про розуміння. Герменевтика у Шляйєрмахера постає як мистецтво розуміння чужої індивідуальності, що відбувається на підставі певних правил. Розуміти текст минулого – це означає **розуміти те, що хотів сказати автор**, що виглядає як процедура реконструювання визначеного скінченого з невизначеного нескінченного. **Текст, за Шляйєрмахером, виникає як результат взаємодії двох нескінченностей, що беруть участь у його створенні: мислення автора і мови.** На рівні авторського мислення формується задум, який є нескінченим, бо ще не набув оформленості в поняттях та мові. Потім він висловлюється в поняттях і внутрішньому мовленні, постаючи як вже щось визначене, а тому обмежене. І зрештою він виражається в зовнішньому мовленні, стаючи текстом. Мислення автора і мова породжують текст внаслідок взаємо обмеження, коли в текстів залишається тільки те із задуму, що набуло виразу, а із мови задіяні тільки ті мовні засоби, які знадобились авторові. Оскільки розуміння є процедурою, протилежною до створення тексту, то для відкриття змісту слід пройти шлях, зворотній до зазначеного: починаючи із тексту дійти до глибин авторського мислення, де формувався задум.

Герменевтичне процедура складається з 2 частин: **об'єктивної**, що спирається на мовний матеріал, та **суб'єктивної**, що спирається на проникнення до внутрішнього світу автора, який прагнув само маніфестації. Йти треба двома шляхами: від духу мови – це буде **граматичне витлумачення**, та від душі автора – це буде **психологічне витлумачення**. При цьому слід використовувати два **методи** витлумачення: **дівінацію** (за лат. – пророцтво) як нераціональне, інтуїтивно-чуттєве безпосереднє вживання в іншого через текст та **порівняльно-історичний аналіз** як раціонально-аналітичну процедуру, що ґрунтується на фактичних граматичних та історичних даних.

Шляйєрмахер формулює універсальний принцип герменевтичного дослідження – **принцип герменевтичного кола**, що проголошує: розуміти ціле слід виходячи із частини, а частини – виходячи з цілого. Кожен твір відноситься до сукупного життя, частиною якого він є, і кожне окреме речення до всього мовлення чи твору. Мова та історія доби, до якої належить автор – це ціле, на підставі якого має бути зрозумілим окремий твір. І навпаки: із твору мають бути зрозумілими мова і доба.

Ціле схоплюється на підставі дівіації як певного віщунства смислу цілого, що підкріплюється і уточнюється на підставі застосування об'єктивного порівняльного аналізу окремих частин (мови, композиції та ін.).

Необхідною умовою успішного здійснення герменевтичного дослідження Шляйєрмахер визнає **зрівняння позицій дослідника і автора**, для чого дослідник має «злитись» з автором в знанні мови, його зовнішнього і внутрішнього життя, що потребує додання історичної дистанції між автором і читачем. При цьому зрештою тлумач має зрозуміти текст ще **краще за автора**, тому що він має можливість побачити те, що автором внесено до тексту несвідомо.

Пошук авторського задуму ускладнений тим, що в тексті є не тільки індивідуально-авторське, але й загальнозначуще (мова, літературні засоби і форми тощо). Граматичне і психологічне витлумачення має дійти до того, що виступає як **внутрішнє ядро тексту** і є співвідносним з індивідуальністю авторського задуму. Для цього треба в процесі витлумачення відкидати все те, що має загальнозначущий характер. Шляйєрмахер вважав, що має внаслідок цього залишитися саме те, що виражає авторську індивідуальність. Так може відбутися розуміння того, що хотів сказати автор.

Контрольні питання:

1. *Що спричинило появу універсальної герменевтики?*
2. *Як виникає текст із двох нескінченностей?*
3. *Які існують види витлумачення, за Шляйєрмахером?*
4. *Які методи витлумачення пропонує Шляйєрмахер?*
5. *Чому можна зрозуміти текст краще за автора?*
6. *Що таке внутрішнє ядро тексту?*